

TIL VA HURMAT: O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDAGI HURMAT IFODALARI

Qodirova Marg‘uba Bo‘riyevna

“O‘zbek va jahon filologiyasi”

kafedrasi o‘qituvchisi

O‘zbekiston davlat san’at

va madaniyat instituti

Anotatsiya: Ushbu ilmiy ishda o‘zbek va ingliz tillarida hurmat ifodalarining o‘ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi. Maqolada, har ikki tilda hurmatni ifodalashda ishlatiladigan grammatik va leksik vositalar, shuningdek, madaniy omillarning ta'siri o‘rganiladi. O‘zbek tilida hurmat ifodasi ko‘pincha, mukammal adabiyot qoidalari va matnning formal tarzda tuzilishiga asoslanadi, ingliz tilida esa ko‘proq to‘g‘ridan-to‘g‘ri va informal usullar ishlatiladi.

Kalit so‘zlar: hurmat– ehtirom, ulug‘lash, iltimos, raxmat, murojaat, rassmiy va noraasmiy muloqot.

Annotation: This research paper analyzes the specific features of politeness in Uzbek and English. The article examines the influence of grammatical and lexical means used to express politeness in both languages, as well as cultural factors. In the Uzbek language, politeness is often based on the rules of perfect literature and the formal structure of the text, while in English, direct and informal methods are more often used.

Key words: respect, reverence, honoring, request, gratitude, address/appeal, formal and informal communication.

Hurmat ifodalovchi vositalar tilning turli sathlarida uchraydi. Shuningdek, hurmat ma'nosi sintaktik-stilistik tomondan ham ifodalanishi mumkin. Matnni tahlil qilish jarayonida o'zbek tilida mavjud bo'lgan ko'plab morfologik, grammatik vositalar bilan bir qatorda so'z birikmalari, sodda va murakkab gap tuzilmalari– frazeologik vositalar, xalq hikmatlari nutqda hurmat– ehtiromni ifodalashda keng qo'llaniladi. Hurmat kategoriyasi milliy mentalitetning o'ziga xos dolzarbligini yaqqol ko'rsatadi.

O'zbek nutqiy etiketida birlamchi nomlanishda adresantlarining yoshiga qarab namoyon bo'ladi: *ota, ona, buva, buvi, tog'a, xola, amma, amaki, aka, opa* kabi katta yoshli tinglovchilarga “*sizlab*” murojaat qilinadi. O'zbek tili va milliy madaniyatida qarindoshlar o'rtasidagi muloqot hamda murojaat vazifasi bajaruvchi, shu bilan bir qatorda hurmat ma'nosini ifodalab keluvchi shakl bu “*sen*” va “*siz*”dir. Ushbu shakllarning ishlatilishi qarindoshlikning muloqotdagi a'zolari o'rtasidagi genetik yaqinlik darajasi hamda yoshi orasidagi farqqa bog'liq bo'ladi.

Bu hodisa hurmat shakli nomi bilan mustaqil grammatik hodisa sifatida ajratishga to'la asos bor. Buning isboti misol keltirilgan so'zlar orqali tushunilishi mumkin. Yosh asosida, hurmatlash, ulug'lash yoshga nisbatan ishlatilganda, hurmat kengroq, ulug'lash torroq ko'lamda bo'ladi. Ko'lamda bunday farqlanish shuni ko'rsatadiki, katta yoshdagi umuman hurmatli, lekin hammasi ham ulug'vor emas. Ulug'lash alohida shaxslarga nisbatan qo'llaniladi. Hurmat ulug'lanishning bu ko'rinishda asosan, qarindosh urug'chilikni ifodalovchi so'zlar aktiv ishlatiladi. *Aka, ota, tog'a*, singari buning sababi urug'chilik bilan izohlanadi.

Qadimda biror guruhga mansub bo'lmaslik muqarrar halokatga olib kelgan. Hozirda ham aktiv qo'llanishda bo'lgan qarindosh urug'chilik tematikasiga doir so'zlarning hurmat ifodalashda ishlatilishi animizm va totemizm davrlaridan boshlangandir. ***Boy ota, shuncha qarzim bor ekanmi? (Xamza)***.

Hurmat vositalarini ishlatishda jinsiy tafovutlar ham mavjud “*taqsir*”, “*afandim*” kabi so'zlar erkaklarga nisbatan qo'llanilsa, “*bonu*”, “*xonim*”, “*begoyim*” kabi so'zlar ayollarga nisbatan ishlatiladi.

U a'yonlarga qarab: -Ketdik, **afandilar!** Hokim to'ra kechki salqinda keladilar, — dedi. (M. Ismoilov, Farg'ona tong otguncha).

Ozar bunda, belorus bor, gurji, latish, Qora-tegin, Oltoydan ne **bonular** ham. (Mirmuhsin, Asarlar).

Oy yuzli rafiqam, qunduz qoshli ma'shuqam Kumush **xonimga!** (A. Qodiriy, O'tkan kunlar).

Shoshmay tursang, **begoyim** ostimda gijinglagan otim ham bo'ladi. (X. To'xtaboyev, Yillar va yo'llar).

Katta va kichiklarga murojaat etganda hurmat va erkalash ma'nosida -xon, -jon, -bek, -boy, -oy, -xo'ja, -bonu kabi lug'aviy shakllar ismlarga qo'shib qo'llaniladi.

Tushlarimda, mayli, boshim

Silab turgin, **onajon.**

Qolganlarga endi umr

Tilab turgin, **onajon.** ("Onajon" Abdulla Oripov.)

O'zbek tilida so'zlovchining yoshi kichik bo'lsa, unga "siz" (Yaxshimisiz?, ko'rinmaysiz?) deb murojaat etiladi.

Ba'zi o'zbeklar chet el fuqarolari bilan muloqotga kirishganda ularning hurmat ifodasini yaxshi anglamagan holda xatoga yo'l qo'yib, suhbatdoshni hayron qoldirishlari va hatto xafa qilib qo'yishlari mumkin. O'zbeklar uchun so'rashish, suhbatga kirishishning vositasi sanalgan, har ko'rganda takrorlaydigan "Qalaysiz?" "Ahvolingiz qanday?" kabi so'roqlar yoki "Turmushga chiqqanmisiz?", "Oilalimisiz?", "Necha yoshdasiz?", "Farzandingiz bormi?" kabi savollar boshqa millat madaniyatida hurmatsizlikni ifodalaydi.

Shuningdek, chet elliklar o'zbeklar tomonidan keltirilgan maqtovlarni inkor qilaverishi mumkin. Masalan: "Bugun ochilib ketibsiz", "Ingliz tilida chiroyli gapirar ekansiz", "Kiyimingiz chiroyli" kabi o'zbeklar tomonidan aytiladigan ifodalar va maqtovlarga yaponlar "Yo'g'e nimalar deyapsiz", "Unday holatning o'zi yo'q" kabi inkor qiluvchi javoblarni berishlari va hatto xafa bo'lishlari ham aniqlangan.

Ba'zan so'zlovchi tinglovchiga II shaxsga murojaatda I shaxsning ko'pligidan foydalanadi, ya'ni "ishingiz qanday", "sog'ligingiz yaxshimi", "yaxshi uxladigizmi" deyish o'rniga "ishimiz yaxshimi", "sog'ligimiz yaxshimi" tarzida murojaat qiladi. Tinglovchini o'ziga qo'shib oldin va uning ko'nglini ko'taradi. Bu xususiyat og'zaki nutq, badiiy asar tili uchun xarakterlidir. O'ziga o'zi murojaat qilish (Ulug'bek). III shaxs shakli I shaxs ma'nosida: Muallif o'z minnatdorchiligini bildiradi.

Inglizlarda chin dildan affsuslanish va kechirim so'rashdan tashqari kerakli holatda kerak so'zni tanlashni ham bilish muhim. Ingliz tilida kechirim so'rash uchun "sorry", "excuse", "apologize" va "pardon" so'zlari ishlatiladi:

Eng mashhur "kechir" – bu "sorry". Bu so'z "about" va "for" predloqlari bilan birga ishlatiladi.

To be sorry about — sodir bo'lgan biror hodisadan affsuslanish.

I am sorry about your loss. — Sizning yo'qotishingizdan affsudan.

I am sorry about/for bothering you. — Bezovta qilgan uchun kechiring.

Sorry for ni kishiga nisbatan achinganda ishlatiladi.

I feel sorry for him. — Men unga achinaman.

Agar uzr samimiyligni va qattiq pushaymonlikni ifoda etmoqchi bo'lganda, "I'm sorry" jumlasiga quyidagi so'zlarni qo'shish mumkin:

"so" – (juda, shunchalik darajada), incredibly (judayam, ishonib bo'lmas darajada), terribly (daxshatli), really (haqiqatda), genuinely (samimiy, chin dildan).

I'm incredibly sorry for being so late. — Kech qolgan uchun judayam affsudan, kechiring.

Inglizcha hushmuomilaligni ifodalaydiganlar:

"Excuse me" va "sorry" o'rtasidagi farq— ko'pchilik maktab davridan beri ularni adashtiradi.

"Sorry" so'zini kechirim so'rashdan biror narsadan affsuslanishda ishlatamiz.

Excuse me — bu hushmuomilalig bilan murojaat qilish, tarjimasi "ma'zur tutasiz", "ijozat eting", "uzr" ma'nolarida keladi.

Bundan tashqari “excuse me” e’tiborni tortish uchun ham ishlatiladi:

Excuse me! Let me start my lecture. — Kechirasiz! Ijzatingiz bilan ma’ruzamni boshlasam.

“Excuse me”ni biror narsani aytishganida eshitmay qolib qayta so‘rash uchun ham ishlatishingiz mumkin.

What is your surname? — Familiyangiz?

Shayhislamova. — Shayhislamova.

Excuse me, could you spell it please? — Kechirasiz! Uni harflab ayta olasizmi?

Ingliz tilida hurmat ma’nosini ifodalash turli usullarda amalga oshiriladi va bu usullar vaziyatga, munosabat turiga, hamda rasmiy yoki norasmiy muloqotga qarab o‘zgaradi. Quyida hurmat ma’nosini ifodalashning kengroq va batafsil izohlangan ko‘rinishlari keltiriladi:

1. So‘z va iboralar orqali hurmatni ifodalashda asosiy so‘zlar:

Respect: (asosiy hurmatni bildiruvchi so‘z.) Masalan:

"I have deep respect for my teacher."

"He treated the elderly with respect."

Honor: (ko‘proq tantanali yoki rasmiy vaziyatlarda foydalaniladi.)

"It is an honor to work with you."

"They honored their ancestors by keeping their traditions alive."

Reverence: (juda chuqur hurmat yoki sig‘inishni bildiradi.)

"She has a sense of reverence for sacred traditions."

Admiration: (qadr va hurmatni aralash ifodalashda.)

"I admire your dedication to your work."

2. Hurmat bildiruvchi keng tarqalgan iboralar:

Formal expressions:

"With all due respect..." (Bu ibora ko‘pincha fikrni muloyim tarzda bildirayotganda ishlatiladi.)

"I hold you in high regard." (Sizni juda hurmat qilaman.)

"Please accept my deepest respect." (Iltimos, mening chuqur hurmatimni qabul qiling.)

"It's my privilege to know you." (Sizni bilish men uchun sharafdir.)

Informal expressions:

"You've earned my respect."

"I look up to you."

"You have my utmost admiration."

Hurmat soʻzining sinonimlari va ularning ishlatilishi:

Esteem:

"She is held in high esteem by her colleagues." (U hamkasblari tomonidan yuksak hurmatga sazovor.)

Deference:

"Out of deference to her experience, we followed her advice." (Uning tajribasini inobatga olib, biz uning maslahatiga amal qildik.)

Veneration:

"He is venerated as a hero in his community." (U o'z jamoasida qahramon sifatida hurmatga sazovor)

2. Harakat va odob bilan hurmatni ifodalashda til va nutq madaniyati:

Polite language (Odobli iboralar):

"Could you please...?" yoki "Would you mind if...?" kabi muloyim soʻrov iboralari hurmatni bildiradi.

"Thank you", "Excuse me" va "I apologize" kabi odobli ifodalar ham hurmatni koʻrsatadi.

Salomlashish jarayonida Yevropa xalqlari hurmat vositasiga Sharq xalqlaridek chuqur urgʻu bermaydi, yaʼni ularda kattalarga ham, kichiklarga ham bir xil salom berib, bir xil soʻrashishadi.

Til va madaniyat oʻzaro bogʻliq tushunchalar boʻlib, ularni bir-biridan ayro tushunib boʻlmaydi. Til bilan bir qatorda, xalqning madaniyati ham rivojlanib boradi. Shu sababli

biror xalq madaniyatiga xos bo'lgan jihatlar uning tilida namoyon bo'ladi. O'rganilayotgan tillar madaniyatida hurmat kategoriyasi ma'no ko'lami turli darajalarda shakllangan bo'lib, ishda hurmat ko'rsatish, xushmuomalalik bilan muloqotga kirishish, tavoze, iltifot ko'rsatish, muloyimlik, latofatli nutqni ifodalash bilan birga yaqin munosabat, chegaralangan munosabat, e'tibor va e'zozlash, kishilarning yuksak maqomini anglagan holda joiz bo'lgan murojaat shaklini mos ravishda tanlab ishlatiladi

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sodiqova Sh. O'zbek tilida hurmat kategoriyasi. Monografiya – Toshkent: ToshShI, 2010.
2. Kўnғуров Р. Субъектив баҳо формаларининг семантик ва стилистик хусусиятлари. – Тошкент, 1980, – Б.33.
3. Салимова Г. Корейс ва ўзбек тилларида категориясининг лингвистик ва экстралингвистик қиёсий таҳлили. Илмий тадқиқот иши. 2015.
4. Абдулла Қодирий. “Ўткан кунлар”. – Тошкент.: Шарқ, 2014 й.
5. Шоабдурахмонов. Ш ва бошқалар. Ҳозирги ўзбек адабий тили. –Тошкент, Ўқитувчи. 1980. 386.
6. Уйғун. “Парвона” II парда 1933.
7. Каримов.С.А. “Ўзбек тилининг грамматик услубияти” Маърузалар матни. – Самарқанд.: 2012 й 21 Б.
8. (Абдулла Қодирий. “Меҳробдан чаён” асаридан парча). Қодирова. Б.Х. “Ўзбек тилида эвфимизм ва дисфемизм”. Ўқув-услубий қўлланма. 2013 й.
9. Абдулла Қодирий. “Ўткан кунлар”. – Тошкент.: Шарқ, 2014 й.
10. Анисимова Т.В., Гимпельсон Е.Г. “Современная деловая риторика”. – Воронеж, 2004 г. 432 С.